

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מלשונן של איגרות

נרשה לעצמנו להציץ — ולו רק בחטיפה — ללשונן של איגרות. שנכתבו לפני מאתיים או שלוש מאות שנה, ושנתפרסמו ב„פנקס ועד ארבע ארצות“ על-ידי ישראל היילפרין. ניווכח, כי רבים מביטויי הנימוס והברכה ורבים מן הסגנונות המצויים בהן אינם אלא גלגולים של ניבים וצירופים קדומים או אפילו של פסוקי-מקור סתם, שהוצאו ממשמעותם הראשונה והפשוטה והוכנסו ללשון בשימוש מושאל. הנה פתיחת אחת האיגרות משנת תקי"ח: „ברך לקחתי ולו אשיבנו, שלום ליקר מנופך, ספיר ויהלום“ וכו'. — כבר פתיחה זו מעוררת את תשומת לבנו: המלה „לו“ כתובה כאן בוי"ו, והמשפט כולו פאראפראזה של הפסוק בתורה, בפרשת בלק, השם בפי בלעם את המלים: „הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה“. כוונת הדברים במקום היא: הנה נטלתי על עצמי לקלל את ישראל, אבל מה אעשה, מאחר שהקדוש ברוך הוא בירך אותם — לא אוכל לשנות מכוונתו, ובעל כורחי ושלא בטובתי עליי לברך אותם גם אני. בפסוק בתורה יש אפוא משחק במשמעות הכפולה של השורש „ברך“, שפירושו

במקום הראשון הוא קלל, כמו: „ברך נבות אלהים ומלך“,
 „ברך אלהים ומות“, ובמקום השני פירושו כרגיל מלשון ברכה
 והצלחה. כותב האיגרת שלפנינו השתמש במליצת הכתוב
 בהוראה: ברך לקחתי כלומר, רוצה אני לברך את כבודו, ולו
 אשיבנו, כלומר, ורוצה אני להשיב לו על מכתבו או על דבריו.
 בהמשך האיגרת מתנצל הכותב על היותו נאלץ לקצר
 והוא מביע זאת במלים: „ולגודל הטרדא ואפס הפנאי, וגם
 מדוחקא דכלה, הכנסת שבת מלכתא, אתן קוצר למלין“ —
 יש במאמר זה שעשוע מלים כפול: „דוחקא דכלה“ הוא ביטוי
 קבוע, שפירושו: הלחץ והצפיפות שהיו בהתקהלות הקהל
 לשמוע דברי תורה מפי החכמים בתקופות מסוימות בשנה,
 בימי התלמוד, ואולם כותב האיגרת מרכיב כאן חידוד על
 גבי חידוד, בזה שהוא מוציא כאן את הביטוי „דוחקא דכלה“
 מידי פשוטו, ומשתמש בו לציין את הדוחק בומן בערב יום
 השבת, המשול לכלה, כמו, למשל, בזמר „לכה דודי לקראת כלה“
 בקטע ממכתב אחר מאותה שנה בא הביטוי: „הגם
 שהוא מוקף בחבילי טרדין וצרכי בני ישראל המרובין“ וכו'.
 הפשט בביטוי הזה ברור. פירושו: אף על פי שהוא טרוד
 ועסוק מאוד בצרכי ישראל המרובים, את הסוד, את שעשוע
 הלשון הטמון בו, נבין, אם נשים אל לבנו, כי הביטוי „חבילי
 טרדין“ אינו אלא חיקוי לביטוי הבא במשנה: „חבילי זרדים“
 שפירושו, אגודת ענפים מענפי אילן.
 באיגרת אחרת שם מספר אחד השליחים, שנשלח מטעם
 יעד ארבע ארצות לרומא להשתדל לבטל את גזרת עלילת
 הדם: „ובעוונותינו הרבים נמשך גלותי זה זמן רב, וכבר

כלתה פרוטה מן הכיס וכו', אבל אי אפשר למצוא פתח פתוח
 בטענות דמים, וכל השערים ננעלו חוץ משערי דמעות.
 ובעוונותינו הרבים כלו כל הכיסין וכו'. לא נתעכב על
 השיבוצים שישנם בקטע זה מסגנון חז"ל, כגון: "ובעוונותינו
 הרבים", "כלתה פרוטה מן הכיס". נדבר רק על הביטויים
 המכילים חידודי לשון. כוונת השליח היא לומר, שאין הוא
 יכול למצוא פתח פתוח בארמונות השרים בלי מתנות כסף.
 לשם כך הוא לא רק מכניס כוונה אחרת, שונה מן המקורית,
 בביטויים הנזכרים, הידועים ללומדי התלמוד, אלא גם מנצל
 באופן יפה מאוד את המימרה המפורסמת: "כל השערים ננעלו
 חוץ משערי דמעות", שכוונתה, כל השערים ננעלו חוץ
 משערי הבכיה ושפיכת הדמעות. כותב האיגרת מוציא כאן
 את המלה "דמעות" מידי פשוטה — ביחסו לדלית במלה
 "דמעות" הוראה של מלת היחס "של", כמו בביטוי "א' דחול
 המועד סוכות", כלומר, אין הדלית במלה "דמעות" שורשית,
 בשימוש של כותב האיגרת, כמו במלה "דמעות" בפתגם המקורי,
 אלא אות נוספת, הנספחת למלה "מעות", שפירושה: כסף. ה'כותב
 אומר אפוא בחידוד: כל השערים ננעלו, ואין לי אפשרות
 גישה לאיש מן השרים בעלי ההשפעה, רק שערי הכסף
 והשלמונים הם שנשארו עוד פתוחים. גם הביטוי "כלו כל
 הכיסין" אינו אלא פאראפראזה יפה של המימרה המפורסמת
 "כלו כל הקיצין", שפירושה במקורה: עברו כל המועדים
 שבהם ראוי היה המשיח לבוא, ואילו בלשונו של כותב האיגרת
 מתחלפת הצד"י במלה "קיצין" לסמ"ך, והקוף לכ"ף, וכוונתו
 לומר: כלו כל הכיסין של כסף, אין מוצא לכסף להעברת הגזרה.

נסיים במליצה „יעמדו על הברכה“ הבאה גם בפתיחת
איגרת משנת שפ"ט: „שפע ברכה רבה וערוכה, להולכי בדרך
נכוחה וכו', כולם יעמדו על הברכה“. כידוע נבנה הביטוי
„יעמדו על הברכה“ על יסוד הביטוי המקביל בתורה, בדברים
כז יב — יג: „אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים,
בעברכם את הירדן: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף
ובנימין; ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל: ראובן גד ואשר
וזבולון דן ונפתלי“. „יעמדו על הקללה“ בתורה — פירושו:
יעמדו לקלל, יקללו; ואילו בשימוש פירוש הביטוי „יעמדו
על הברכה“ הוא: יבורכו, יהיו מבורכים. בשימושנו נהפכו
אפוא המברכים למבורכים, ואת הקללה הפכנו לברכה.